

ایران ورجاوند

مجله ایران‌شناسی | سال ۱۱ | شماره ۱ | پاییز و زمستان ۱۳۹۷ | ۳۰۰۰۰ تومان

- ◆ نور و آتش در شهر سوخته
- ◆ آثار هنر کاربردی کوشانیان در باختر
- ◆ برخی از نمودهای ترجمه آثار مانی به زبان‌های ایرانی
- ◆ مطالعه ویژگی‌های معماری و تزئینی مسجد جامع مهاباد
- ◆ نقش‌های صخره‌ای نویافته دوه‌داشی در کرانه سفیدرود (قلز اوزن) شهرستان طارم
- ◆ بررسی‌های باستان‌شناسی پیرامون غارتگری‌های انجام شده در جام غور افغانستان
- ◆ کرتیر، از فراز تا فرود (خوانشی از چگونگی صدرنشینی تشکیلات روحانی در جامعه ساسانی)
- ◆ تاج‌های پادشاهان اشکانی، شواهد مربوط به سکه‌شناسی و برخی جنبه‌های ایدئولوژی سیاسی اشکانیان
- ◆ نگاهی به معبد داش‌کسن ویر (شیرین و فرهاد) و نقش برجسته چهره انسانی نویافته از روستای ویر سلطانیه

ایران ورجاوند

ایران ورجاوند زنده است

مجله ایران‌شناسی

سال ۱ | شماره ۱ | پاییز و زمستان ۱۳۹۷ |
شماره ثبت مجله: ۸۰۶۸۸ | شماره ثبت نشان: ۲۹۶۲۹۸ |
صاحب امتیاز و مدیر و سردبیر: شاهین آریامنش |
مدیر داخلی: هوشنگ رستمی |

نشان مجله ایران ورجاوند برگرفته از گنجبری ساسانی یافت‌شده از تیسفون عراق مربوط به دوره ساسانی است. داستان این گنجبری به سال‌ها پیش بازمی‌گردد هنگامی که اسکار رویتر باستان‌شناس آلمانی همراه گروهش در سال ۱۹۲۹ میلادی در تیسفون در محدوده ساختمان بزرگی با نام معارید در حدود ۳ کیلومتری طاق کسری و ۱/۷۵ کیلومتری شمال دهکده سلمان پاک به کاوش‌های باستان‌شناسی پرداخت که در این کاوش‌ها از محلی که سپس تر خانه معارید ۶ نام گرفت شماری صفحه‌های گنجبری گرد به دست آورد که در میان آنها صفحه گردی با دو بال گشوده شده از روبه‌رو وجود داشت که این دو بال، نشانی به شکل هلال ماه را دربر گرفته‌اند. این گنجبری هم اکنون در موزه برلین آلمان نگهداری می‌شود.

تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵

www.iranvarjavand.ir

Iranvarjavand@hotmail.com

۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶

همه حقوق این اثر برای ایران ورجاوند محفوظ است.

تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سی دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی مجله ایران ورجاوند ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت.

| با همکاری گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

”سیاهه“

سرمقاله

ایران ورجاوند شاهین آریامنش

۳

مقاله

- ۵ نور و آتش در شهر سوخته | سیدمنصور سیدسجادی و ستاره شاهین
- ۱۹ نقش‌های صخره‌ای نویافته دوهادشی در کرانه سفیدرود (قزل‌اوزن) شهرستان طارم‌العلی نوراللهی
- ۳۶ تاج‌های پادشاهان اشکانی، شواهد مربوط به سکه‌شناسی و برخی جنبه‌های ایدئولوژی سیاسی اشکانیان | مارک البریخت، ترجمه محسن سعادت
- ۶۱ کرتیر از فراز تافرود (خوانشی از چگونگی صدرنشینی تشکیلات روحانی در جامعه ساسانی) | سرور خراشادی و سیدمهدی موسوی
- ۷۹ برخی از نمودهای ترجمه آثار مانی به زبان‌های ایرانی | انریکو مورانو، ترجمه بهنام عطائی
- ۸۵ آثار هنر کاربردی کوشانیان در باختر | جنگر یاسف، ترجمه بهزاد صدقاتی
- ۹۴ مطالعه ویژگی‌های معماری و تزئینی مسجد جامع مهاباد | حامید نوری و فرید احمدزاده
- ۱۰۸ نگاهی به معبد داش‌کسن ویر (شیرین و فرهاد) و نقش برجسته چهره انسانی نویافته از روستای ویر سلطانیه | علی نوراللهی
- بررسی‌های باستان‌شناسی پیرامون غارتگری‌های انجام شده در جام غور افغانستان | دیوید توماس و آلیسون گسکوین، ترجمه بهزاد صدقاتی
- ۱۳۲

یادداشت

- ۱۴۴ یادداشتی به مناسبت ۴ مارچ سالروز کشف بایگانی باروی تخت جمشید | لیلیا مکوندی

پیشخوان

- ۱۵۶ بازخوانی کتاب تپه حصار | سعید باقی‌زاده
- ۱۶۰ هیتیت‌ها در آسیای کهن | شاهین آریامنش
- ۱۶۳ فرهنگ هخامنشی و سنت‌های محلی در آناطولی، قفقاز جنوبی و ایران | آرشاک ایروانیان

درگذشتگان ایران‌شناسی

- ۱۶۵ احسان یارشاطر، الویه لوکنت، محسن ابوالقاسمی، یدالله ثمره، بهروز هم‌رنگ | آرشاک ایروانیان

گزارش

- ۱۶۷ شانزدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران
- ۱۷۷ میراث فرهنگی ایران را در ایران فرهنگی دریابید

بخش انگلیسی

On the eighty-sixth anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet | Wouter F.M.

Henkelman

ایران ورجاوند

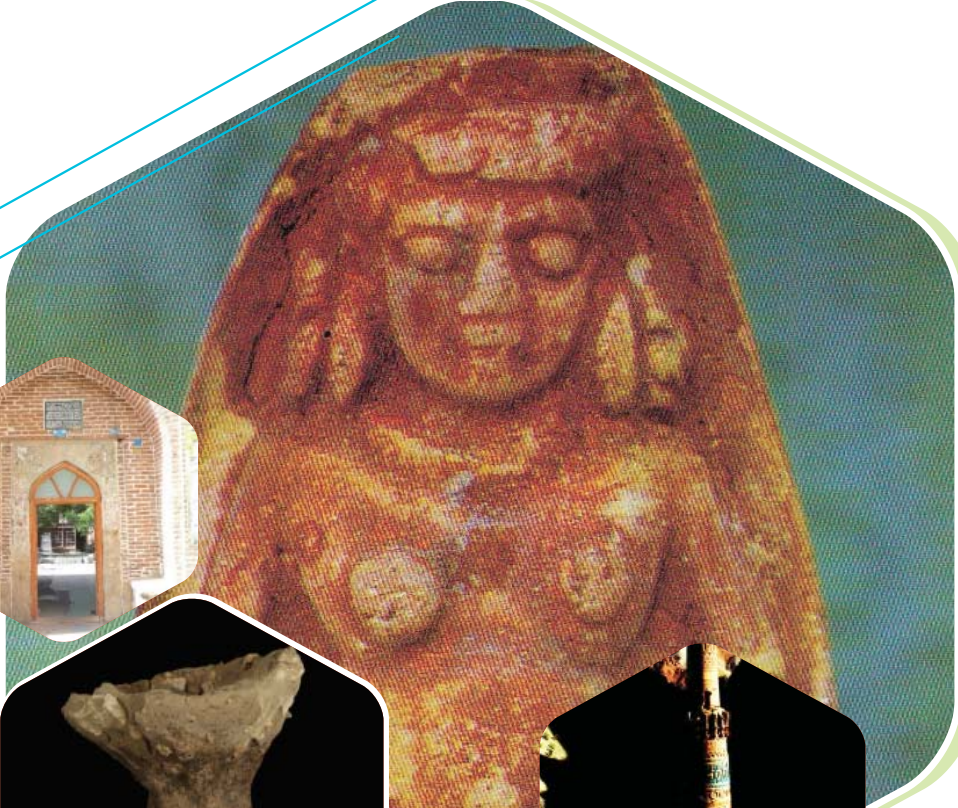
دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران مجله ایران ورجاوند دور نمانده و چاپ مقاله‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده درباره جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های مجله ایران ورجاوند است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. همچنین معرفی و نقد کتاب‌های حوزه ایران‌شناسی و چیزهایی از این دست نیز در مجله ایران ورجاوند برگ‌هایی را به خود اختصاص می‌دهد.

در پایان از همه گرامیان به‌ویژه نویسندگان و مترجمان ارجمند سپاسگزارم که در انتشار نخستین شماره مجله ایران ورجاوند ما را همراهی کردند. دامن سخن را برمی‌چینم با این امید که نهال باریکی که امروز در سپهر ایران‌شناسی کاشته می‌شود به سرو تناوری در آسمان ایران‌شناسی بدل شود.

یزدان پاک را از بن جان و دندان سپاسگزاریم که ما را بخت و بهره‌ای داد تا نخستین شماره از مجله ایران‌شناسی ایران ورجاوند را منتشر کنیم. مجله‌ای که می‌کوشد تا دستاوردهای پژوهشی پژوهشگران و مترجمان خطه باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ، زبان‌های باستانی و دانش‌های پیوسته را منتشر کند.

تلاش دست‌اندرکاران مجله ایران ورجاوند بر آن است تا افزون بر چاپ مقاله‌های سخته و پخته پژوهشی در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی، مقاله‌های ترجمه‌ای ارزنده و مهم پژوهشگران ایرانی یا ایرانی را نیز منتشر کند، مقاله‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند هستند.

با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش

نقش‌های صخره‌ای نویافته دوه‌داشی در کرانه سفیدرود (قزل‌اوزن) شهرستان طارم

علی نوراللهی

دکتر در باستان‌شناسی

چکیده

در سال ۱۳۸۹ به دنبال بررسی و کاوش روستای تشویر شهرستان طارم تعدادی سنگ‌نگاره در بین این روستا و روستای چمله مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت که این نقوش شامل بز کوهی، شتر یک کوهانه، آهو، نقش هندسی است. اندازه این سنگ‌نگاره‌ها بین ۱۵ تا ۲۰ سانتی‌متر بود. این سنگ‌نگاره‌ها با فن کوبشی ایجاد شده‌اند. این نقوش بر صخره‌ای در شیب جنوبی دره کوچکی که از قرار دارند که از دره رود قزل‌اوزن منشعب می‌شود. این نقوش شبیه نقوش یافت شده در شمال غرب ایران مانند هوراند، لقلقان، سنگ‌نگاره‌های مهاباد و همچنین سنگ‌نگاره‌های یافت شده در قزوین و دیگر نواحی هم‌جوار است. اهمیت این نقوش از آن‌رو است که تاکنون در این منطقه از استان زنجان نقوش صخره‌ای گزارش نشده است؛ زیرا این نقوش نویافته می‌تواند نقشه پراکنش نقوش صخره‌ای در این بخش از ایران را مشخص نماید و آگاهی ما را بالا ببرد. نگارنده در این مقاله علاوه بر ارائه کلیات، تاریخچه مختصری از مطالعات نقوش صخره‌ای، توصیف نقوش و در پایان نیز جمع‌بندی از کلیه مطالب ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: نقوش صخره‌ای، زنجان، طارم، دوه‌داشی.

مقدمه

را شناسایی نمود و از آنجاکه این سنگ‌نگاره‌ها خارج از محدوده مورد نظر بود مطالعه و بررسی دقیق‌تر آنها به بعد از اتمام کاوش موکول گردید. لذا بعد از اتمام کاوش این سنگ‌نگاره‌ها دقیق‌تر مورد بررسی قرار گرفتند؛ که متأسفانه فقط تعداد معدودی از آنها قابل تشخیص بودند زیرا عده‌ای از روستاییان تصور کرده بودند که این علائم و

در سال ۱۳۸۹ کاوش و بررسی در روستای تشویر به‌منظور نجات بخشی محوطه کنار جاده‌ای و دیگر محوطه‌ها که در معرض تخریب قرار داشتند، صورت گرفت که در طی آن شش محوطه بررسی و مستندسازی شد. نگارنده در بررسی دره‌های شرقی قلعه پاجاداغ، سنگ‌نگاره‌های دوه‌داشی

تصویر الف. موقعیت شهرستان طارم در استان زنجان

به آسیای صغیر و نواحی شرقی فلات ایران بوده است؛ بنابراین این سنگ‌نگاره‌ها اهمیت بیشتری پیدا کرده و می‌توانند بخش مهمی از تاریخ و فرهنگ این ناحیه را برای ما روشن نمایند؛ که در این نوشتار به آنها پرداخته شده است.

موقعیت جغرافیایی

نقوش صخره‌ای دوهادشی در مرکز شهرستان طارم و در ۵۰۰ متری شرق روستای جمله و در شیب غربی دره‌ای کوچک که از دره رود قزل‌اوزن منشعب می‌شود به مختصات جغرافیایی $36^{\circ}48'08''N$ و $49^{\circ}05'57''E$ قرار دارند (تصویر ۱-۳). از نظر زمین‌شناسی و

نقوش حکاکی شده روی صخره‌ها نشان و علامتی دال بر گنج در درون و اطراف این صخره‌ها است به همین خاطر به تخریب و حفاری اطراف آن اقدام کرده بودند. باوجود این اقدامات هنوز تعدادی از این نگاره‌ها قابل بازیابی بودند که شامل نقش شتر یک کوهانه، بز کوهی، آهو و دایره چهارقسمتی است. نگارنده در تحقیقات میدانی خود درباره این نقوش به‌خصوص شتر در این قسمت متوجه گردید که هنوز در برخی از روستاهای اطراف به‌خصوص گیلوان و چورزق شتر پرورش داده می‌شود. از طرف دیگر این منطقه در همسایگی گذرگاه زنجان-تبریز قرار گرفته بود که یکی از مسیرهای اصلی راه ابریشم و دسترسی

تصویر ۱ ب. چشم‌انداز طارم از فراز کوه خانچایی

رشته‌کوه‌هایی قرار گرفته که ارتفاع برخی از قله آن به بیش از ۲۸۰۰ متر بالغ می‌گردد. رودخانه فرعی دیگری نیز در این شهرستان جاری است که همگی به قزل‌اوزن سرازیر می‌گردند از جمله رودخانه‌های قلات، گیلانکشه، الزین، کلوج و سیاه‌رود.

شهرستان طارم تحت تأثیر توده‌های قطبی، مدیرانه‌ای، دریای سیاه و تا حدودی دریای خزر قرار داشته و توده‌های کم‌فشار سودانی به‌ندرت بدان وارد می‌شود. راستای رشته‌کوه‌های واقع در ناحیه به ترتیبی است که مانند بارویی در مقابل جبهه‌های هوایی عمل کرده، در نتیجه از بازندگی کمتری نسبت به نواحی هم‌جوار خود برخوردار است. این شهرستان علیرغم وسعت اندک خود از تنوع اقلیمی بسیار زیادی برخوردار است. می‌توان گفت تیپ غالب نیمه‌خشک سرد و خیلی مرطوب است. دره طارم دارای تابستان‌های گرم و زمستان‌های معتدل بوده و ارتفاعات آن در فصل زمستان از سرمای شدید و در تابستان از اعتدال نسبی برخوردار است (تصویر ۱ ب).

پوشش گیاهی شامل مراتع، جنگل‌های با درختان ارس، انار وحشی و انواع درختان

آب‌وهوا این منطقه تابعی از شهرستان طارم بوده، به‌طورکلی دارای زمستان‌های سرد و تابستان‌های گرم است و از سطح دریا حدود ۵۹۰ متر ارتفاع دارد. نکته‌ای که باید به آن اشاره کرد این است که خانواده‌هایی که به دامداری و دام‌پروری اشتغال دارند بیشتر در روستاهایی که در ارتفاعات خانچایی و بیلاق واقع شده‌اند، سکونت دارند یا به آنجا کوچ می‌کنند. از دلایل آن آب‌وهوای مناسب ارتفاعات و دسترسی به علف تازه تا مدت‌های بیشتر نسبت به کف دره است (تصویر ۱ الف).

شهرستان طارم یکی از شهرستان‌های هفتگانه استان زنجان است که در سال ۱۳۷۶ به مرکزیت آبر تأسیس گردید. مساحت این شهرستان ۲۲۳۵ کیلومترمربع بوده و از شمال به استان اردبیل و از شرق و شمال شرقی به استان قزوین و استان گیلان، از جنوب به شهرستان ابهر و از غرب به شهرستان زنجان محدود است. این شهرستان دارای ناهمواری‌های بسیاری است و رودخانه پر آب قزل‌اوزن، دره عمیقی در آن ایجاد کرده که ارتفاع کف این رودخانه در گیلوان به کمتر از ۴۰۰ متر از سطح دریا رسیده و طرفین آن

تصویر ۲. موقعیت سنگ‌نگاره‌های دوه‌داشی

شامل گوسفند، بز و دام‌های سنگین شامل شتر، اسب، قاطر، الاغ و گاومیش و گاوهای بومی و غیربومی و سگ و گربه و پرندگان خانگی است (سازمان برنامه‌بودجه، ۱۳۸۵: ۲-۴).

تاریخچه مطالعات

بررسی سنگ‌نگاره‌های این بخش از فلات ایران مانند سایر مناطق دیگر به صورت پراکنده و اتفاقی بوده است. به طوری که در نقشه تقسیم‌بندی پیشنهادی مناطق ایران بر اساس سنگ‌نگاره‌ها نقشه این منطقه خالی مانده بود (کریمی، ۱۳۸۶: ۲۴). اولین بار سنگ‌نگاره‌های این منطقه در سال ۱۳۸۶ توسط نگارنده در حاشیه شهر زنجان مورد بررسی قرار گرفتند (نوراللهی و علی‌لو، ۱۳۸۹). این مطالعات نشان داد که این منطقه همچو سایر مناطق دارای آثاری از این جوامع است (هنوز مشخص نیست که به چه گروهایی تعلق داشته‌اند اما آنچه بر اساس مدارک و شواهد مردم‌شناسی

میوه و انواع گیاهان خوراکی است. شهرستان به لحاظ تنوع اقلیمی و اختلاف رقوم ارتفاعی از تنوع زیست‌محیطی برخوردار بوده و چهار نوع اکوسیستم - اکوسیستم جنگلی، اکوسیستم کوهستانی، اکوسیستم استپی - مرتعی، اکوسیستم تالابی و رودخانه‌ای - در آن مشاهده می‌شود. این شرایط آب‌وهوایی در کنار تنوع اقلیمی سبب تنوع حیات‌وحش این منطقه شده است، به طوری که انواع حیوانات وحشی شامل: خرگوش، گوزن، گوزن زرد، بزسانان: بز کوهی، کل، پاژن، آهو، مارال، شوکا، قوچ و میش کوهی. سگ‌سانان: گرگ، روباه، کفتار، شغال و خرس قهوه‌ای، خرس سیاه، رودک، سگ آبی، جوجه‌تیغی، گورکن، گراز و خوک وحشی و انواع پرندگان و خزندگان زندگی می‌کنند. امروزه بسیاری از این حیوانات در طارم یافت نمی‌شوند و می‌توان آنها را در منطقه حفاظت‌شده سهرین مشاهده کرد. در کنار آنها انواع گونه‌های اهلی از جمله: دام‌های کوچک

تصویر ۳. موقعیت و قرارگیری سنگ‌نگاره‌ها نسبت به رود قزل اوزن

پژوهش‌ها سنگ‌نگاره‌ها از جنبه هنری و نمادین مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته‌اند.

دوه‌داشی

این سنگ‌نگاره‌ها روی صخره‌ای گرانیتی سیاه که بر اثر جریان آب سطح آن صاف و صیقل‌یافته کنده شده‌اند. این صخره‌نگاره‌ها در کناره شمالی قزل‌اوزن ایجاد شده‌اند. نگارنده به دنبال نقوش صخره‌ای این دره را با دقت بررسی نمود که هیچ سنگ‌نگاره دیگری به غیر همان‌هایی که قبلاً یافت شده بود وجود نداشت؛ اما نگارنده معتقد است که با توجه به شرایط زیستی مناسب و دسترسی به آب فراوان در صورت بررسی‌های فراگیر احتمالاً سنگ‌نگاره‌های بیشتری در این منطقه شناسایی شود (تصویر ۴-۶).

در بررسی سطح و داخل گودی بیشتر سنگ‌نگاره‌ها هیچ نوع اثر استفاده از ابزار فلزی مشاهده نمی‌شود. برای ساخت و نقر

می‌توان دریافت این است که این نگاره‌ها بیشتر متعلق به کوچ روان بوده است). هرچند که در سایر مناطق این مطالعات نسبتاً زودتر شروع شده ولی هنوز نسبت به کشورهای هم‌جوار در ابتدای راه است. مهم‌ترین نقوش صخره‌ای که تاکنون گزارش شده است، عبارت‌اند از سنگ‌نگاره‌های خره‌هنجیران مهاباد و کیوه‌سور عقرب‌لوی بوکان در آذربایجان غربی (محمودی، ۱۳۷۳: ۸۱-۸۲، محمدی قیصریان، ۱۳۸۶)، سنگ‌نگاره‌های هوراند (لقلقان) در اهر آذربایجان شرقی (رفیع‌فر، ۱۳۸۳) و سنگ‌نگاره‌های سونگون (رفیع‌فر، ۱۳۸۱)، سنگ‌نگاره‌های کردستان (Lahafin 2004 و ۱۳۷۹ و ۱۳۷۸)، سنگ‌نگاره‌های دره دیوین همدان (صراف، ۱۳۷۶)، سنگ‌نگاره‌های اطراف رودخانه قره‌سو (قلعه ارجق) در مشکین‌شهر اردبیل (هورشید، ۱۳۸۶، ۱۳۸۲) و نقوش صخره‌ای جنوب قزوین (ملاصالحی و دیگران، ۱۳۸۶) که در این

تصویر ۴. دره‌ای کوچکی که سنگ‌نگاره‌ها در آن واقع شده‌اند

شتر یک کوهانه (One-humped camel) این نقش دو بار در میان این سنگ‌نگاره‌ها تکرار شده است. علت نام‌گذاری این صخره به خاطر وجود همین نقوش بوده است. این نقوش بر بالاترین قسمت صخره کنده‌شده بودند اما این قسمت به دنبال گنج شکسته شده و جدای از صخره اصلی است. شتری که سمت راست در حرکت است ۱۶ سانتی‌متر طول دارد که در زیر پای نقش شتری یک کوهانه با گردن خمیده به بالا رو به سمت چپ با ۲۵ سانتی‌متر طول و بز کوهی در مقابل آن رو به سمت راست نقر شده است (تصویر ۷ و ۱۵). گویی این شترها وحشی هستند. این نقوش شتر مشابه نقوش شتر سنگ‌نگاره‌های چلمبر (ملاصالحی و دیگران، ۱۳۸۶: ۴۳ تصویر ۶ و شکل ۱ طرح ۴) و لره فراهان اراک (پوریخشنده، ۱۳۸۶: ۴۷ تصویر ۸-۹) و سنگ‌نگاره‌های تیمره (فرهادی ۱۳۷۴: ۳۵) است؛ اما در اینجا شترها آزاد و بدون افسار و ساربان نشان داده شده‌اند. آیا می‌توان گفت که

سنگ‌نگاره‌ها احتمالاً از سنگ چخماق که در محل یافت می‌شود، به روش کوبشی استفاده کرده‌اند؛ زیرا عمق گودی حاصل از کوبش کمتر از ۲ میلی‌متر و در بعضی از موارد حدود یک میلی‌متر است.

در مجموع ۱۵ نقش بر روی این صخره کنده‌شده که شامل نقوش انسانی، حیوانی و هندسی است. برخی از این نقوش به‌سختی قابل شناسایی هستند (تصویر ۱۲ و ۶).

نقوش انسانی: فقط یک نمونه سنگ‌نگاره با موضوع انسانی وجود دارد که آن هم نقش سوارکار به‌صورت کاملاً استیلیزه و مسبک است (تصویر ۸ و ۱۷). نقوش دوره تاریخی که شامل گروه‌های اسب‌سوار و مناظر جنگ و جدال و شکار حیوانات با تیرکمان است و قدمت آنها به ۲۰۰۰-۲۵۰۰ پ.م می‌رسد (ایزدپناه، ۱۳۴۸).

نقوش جانوری سیزده نقش است. الف: شتر؛ ب: اسب؛ ج: گوزن زرد؛ د: بز کوهی؛ ذ: حیوان درنده (احتمالاً گرگ).

تصویر ۵. نمایی از رود قزل‌اوزن از محل سنگ‌نگاره‌ها

اسب: تنها یک نقش اسب در این نگاره‌ها وجود دارد که آن‌هم اسب با سوارکار است که طول آن ۱۴ سانتی‌متر و ارتفاع آن ۱۵ سانتی‌متر است (تصویر ۸ و ۱۷). در همسایگی این منطقه در تالش گیلان در کاوش‌های گورستان‌های مریان تعداد زیادی ابزار و یراق اسب در گورها یافت شده که نشان می‌دهد از نیمه دوم هزاره دوم ق.م. از اسب در سواری و امور نظامی بهره‌برداری شده است (خلعتیری، ۱۳۸۳: ۱۶۳).

نقش گوزن یا گوزن زرد: که امروزه در منطقه حفاظت‌شده سهرین زنجان نیز وجود دارند. این نقش با گردن بلند دم برگشته به بالا و شاخ‌های کوتاه هلالی‌شکل در پایین‌ترین بخش صخره کنده‌شده که ۱۸ سانتی‌متر طول دارد. طرح شاخ‌های آن به علت ضربات نامنظم حکاک به‌سختی قابل تشخیص است (تصویر ۹ و ۱۸). این نقش از نظر کلی با مجسمه مفرغی بز کوهی؟ با شاخ‌های هلالی‌شکل کوتاه و گردن دراز مارلیک مشابه است (نگهبان، ۱۳۴۳: ۶۳).

این شترها وحشی یا نیمه وحشی بوده‌اند؟ در سنگ‌نگاره‌های عربستان تصویر انسان‌های در حال شکار شتر وحشی نقر شده که ۳۰۰۰ ق.م. میلاد تاریخ‌گذاری شده است و این خود اهلی شدن شتر در ۵۰۰۰ ق.م را به چالش می‌کشد (Spassov & Stoytchev, 2004: 151-152) اما از آنجاکه شتر، حیوان بومی این منطقه نیست از زمان و چگونگی ورود آن به این منطقه اطلاع دقیقی وجود ندارد. احتمالاً تا مدت‌ها پس از اهلی شدن، مردمان این نواحی از وجود این حیوان اطلاعی نداشتند. لذا بر اساس فرارگیری این منطقه در مسیر راه ابریشم این حیوان احتمالاً در اواسط هزاره سوم ق.م. به‌وسیله کاروان‌های تجاری که از این مناطق می‌گذشتند. به این ناحیه آورده شده که شرایط مناسب منطقه برای پرورش شتر سبب بقای این حیوان شد به طوری که امروزه هنوز هم در تعدادی از روستاهای گیلوان و چورزق طارم و غرب زنجان شتر جهت حمل‌ونقل و امور دیگر پرورش داده می‌شود.

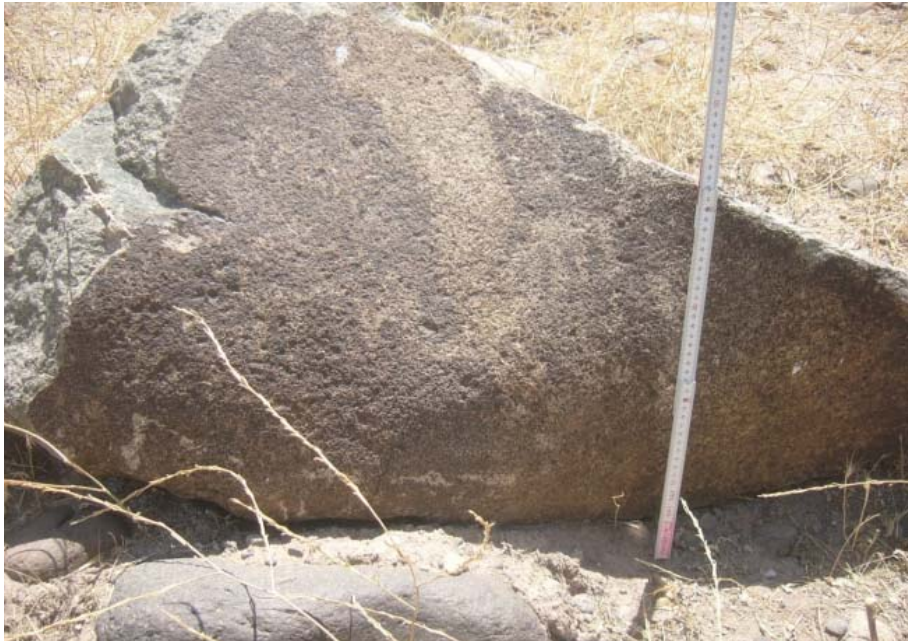
تصویر ۶. صخره دوه‌داشی

(تصویر ۱۷). ب: بدن خطی و ساده که شاخ‌ها به صورت نیم‌دایره و در مواردی کوتاه کنده شده‌اند. جزییات در این نقوش مورد نظر نبوده و نگارگر فقط سعی در نشان دادن کلیات داشته است. همه این سنگ‌نگاره‌ها از پهلو و به صورت نیم‌رخ نشان داده شده‌اند (تصویر ۱۳).

جانور درنده (گرگ): گرگی در حال تعقیب بز کوهی است. این حیوان با گوش کوتاه و دم برگشته بلند کنده شده است و ۱۶ سانتی‌متر طول دارد (تصویر ۱۴). این نقش مشابه با نقوش در حمله گرگ به بز کوهی در سنگ‌نگاره‌های گردی‌کوه (نوراللهی و علی‌لو، ۱۳۸۹-۸۷-۸۸ و شکل ۷)، لره‌فراهان استان مرکزی (پوربخشنده، ۱۳۸۶) و نقش روی ظرفی از عصر آهن در گورستان لما (روستایی و دیگران، ۱۳۸۶: شکل ۴۷) است. نقش هندسی: دایره چهارقسمتی (چرخ چهارپره) تنها یک نمونه بر صخره‌ای کوچک از

شکل ۹۷). همچنین مشابه نقوش غزال (Ga-) (zella subgutturosa) پناهگاه سونگون در آذربایجان شرقی است (رفیع‌فر، ۱۳۸۴: ۵۶ و ۵۸).

بز کوهی: بز کوهی با هفت نقش در میان این نقوش بیشترین تعداد را تشکیل می‌دهد. در این نقوش به جزییات از قبیل جنسیت و گره شاخ‌ها پرداخته نشده است. در این نقوش به جز یک عدد که آن‌هم در مقابل نقش بز کوهی دیگری کنده شده و گویی در حال مبارزه هستند (تصویر ۱۹)، همگی رو به سمت رود قزل‌اوزن حجاری شده‌اند؛ اما از نظر فن ایجاد این بزها به دو گروه تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از الف: بدن با دو خط ایجاد شده که پاها آنها را قطع می‌کنند. در این حالت بدن توخالی و به صورت نقش منفی است. در زیر پای اسب‌سوار مسبک نقش بز کوهی با این فن و روش ایجاد شده است

تصویر ۷. نقش شتر و بز کوهی روی بخش فوقانی صخره که توسط قاچاقچیان شکسته شده است

(پوربخشنده، ۱۳۸۶)، غارهای استان لرستان (ایزدپناه، ۱۳۴۸، ۱۳۶۳)، اران استان یزد (شهزادی، ۱۳۷۶)، میوله و چشمه سهراب استان کرمانشاه (بیگلری و دیگران، ۱۳۸۶، شیدرنگ، ۱۳۸۶)؛ استان همدان (صراف، ۱۳۷۶)، استان خراسان شمالی (وحدتی، ۱۳۸۹)، کوه دختر رشم دامغان (روستایی، ۱۳۸۶)، بردسیر و میمند کرمان (فرهادی، ۱۳۷۷)، شهرستان بستک هرمزگان (اسدی، ۱۳۸۶) اشاره کرد؛ که از نظر موضوعی و هنری و جدا از مسائل گاهنگاری تقریباً شبیه هم هستند.

گاهنگاری

روش‌های آزمایشگاهی مطمئن‌ترین راه برای سنجش نقوش صخره‌ای است. از آنجاکه در ایران تاکنون انجام نشده است (کریمی، ۱۳۸۶: ۳۲)، در اینجا ما از روش مقایسه‌ای مانند مطالعه

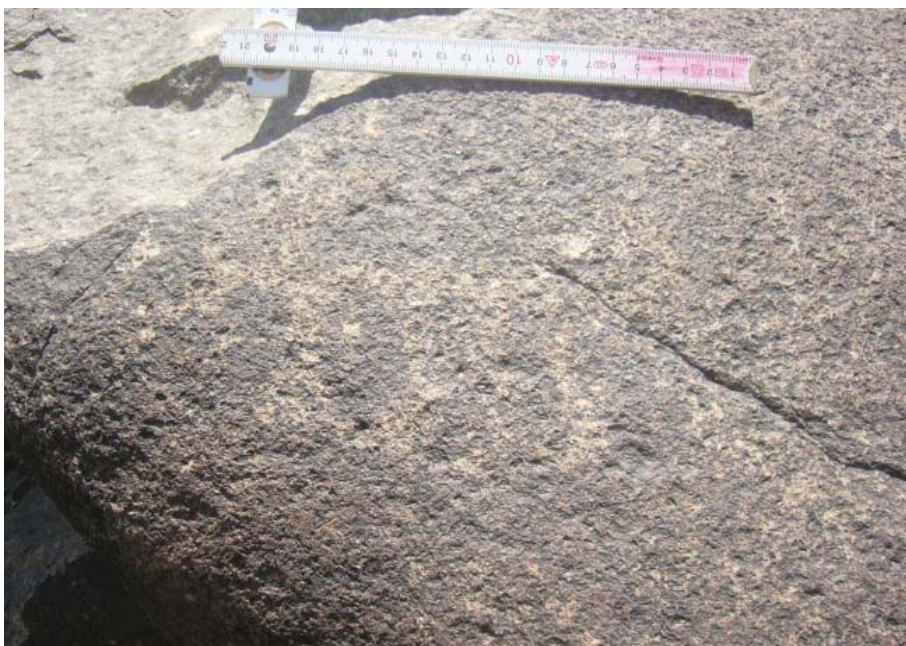
جنس گرانیت سیاه‌رنگ شناسایی شده که اندازه قطرهای آن $7 \times 8/5$ سانتی‌متر است (تصویر ۱۱ و ۱۶). این نقش در میان سنگ‌نگاره‌های گردی کوه زنجان وجود دارد که نماد خورشید است (نوراللهی و علی‌لو، ۱۳۸۹: ۸۱-۸۲ شکل ۲ و ۴ و ۸) و نمونه مشابه این نقش در سنگ‌نگاره‌های هوراند و لقلقان (رفیع‌فر، ۱۳۸۰) و کردستان (اورامانات) (لحافیان، ۱۳۷۹: ۱۹)، سنگ‌نگاره‌های چلمبر در جنوب قزوین (ملاصالحی و دیگران، ۱۳۸۶: ۳۶ تصاویر ۲ و ۵)، رمه‌کوه نصرآباد (کریمی، ۱۳۸۶: ۲۲، تصویر ۵) گزارش شده است.

در دیگر مناطق ایران نیز سنگ‌نگاره‌هایی با نقوش مشابه نمونه‌های دوه‌دانشی فراوان‌اند. نگاره بز کوهی روی صخره‌های مناطق وسیعی از ایران حکاکی شده که از آن میان می‌توان به نمونه‌های شناسایی شده در تیمره، قیدو، غرقاب، آشناخور (فرهادی، ۱۳۷۷) و فراهان استان مرکزی

تصویر ۸. نقش سوارکار با بزکوهی | تصویر ۹. نقش غزال یا آهو

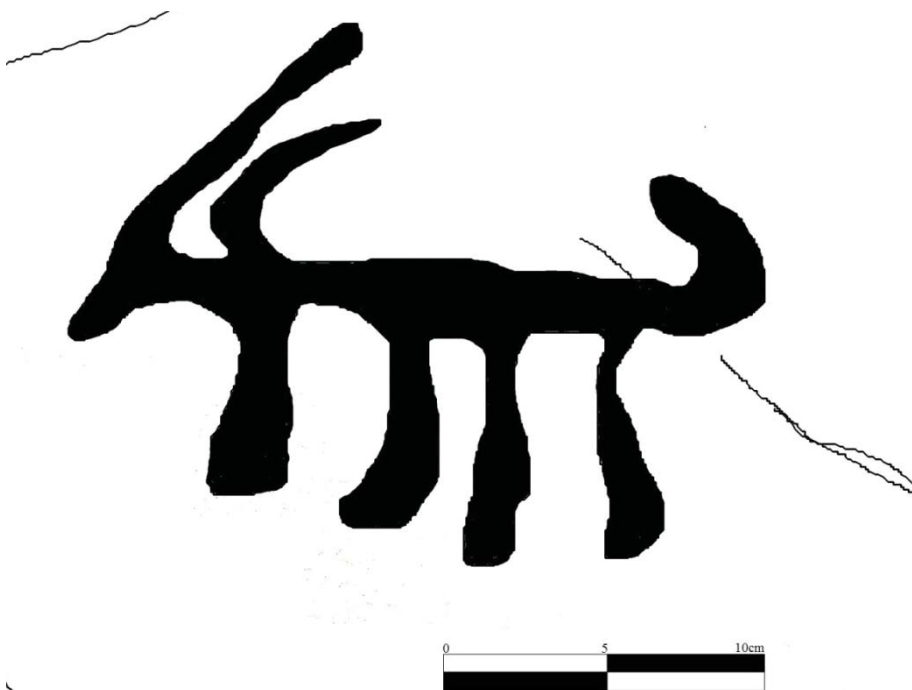
تصویر ۱۰. سنگ نگاره بز کوهی | تصویر ۱۱. سنگ نگاره دایره چهار قسمتی

تصویر ۱۲. طراحی سنگ نگاره‌های دوه‌داشی | تصویر ۱۳. نقش بز کوهی

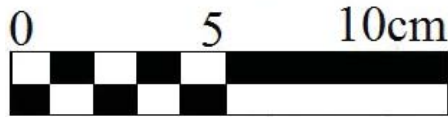

تصویر ۱۴. طرح حیوان درنده در تعقیب بزکوهی

تصویر ۱۵. طرح سنگ‌نگاره‌های شتر و بز کوهی بر بخش شکسته صخره

تصویر ۱۶. طرح سنگ نگاره دایره چهار قسمتی

به نواحی جنوبی دریای خزر از آنجا عبور می‌کند. همچنین با نقوش صخره‌های یافت شده در نواحی هم‌جوار از نظر موضوعی و شیوه ایجاد مشابه هستند که این موضوع را می‌توان با ارتباطات فرهنگی این مناطق با همدیگر مرتبط و قابل توجیه دانست، زیرا در این دوره (هزاره اول پ.م.) این روابط به اوج خود می‌رسد. علاوه بر این به نظر می‌رسد این نگاره‌ها توسط چوپانان یا شکارچیانی حک شده‌اند که در دره کوچکی با فاصله نزدیکی از رود پرآب قزل‌اوزن شاهد چرا و استراحت شترهایی بوده‌اند که برای حمل بار از این ناحیه عبور می‌کرده‌اند. همچنین منتظر بازگشت بزهای کوهی و حیوانات دیگر از حاشیه این رود بوده‌اند که آنها را شکار کنند و برای پر کردن تنهایی خود در طول روز تخیلات خود را با سنگ بر صخره حک کرده‌اند.

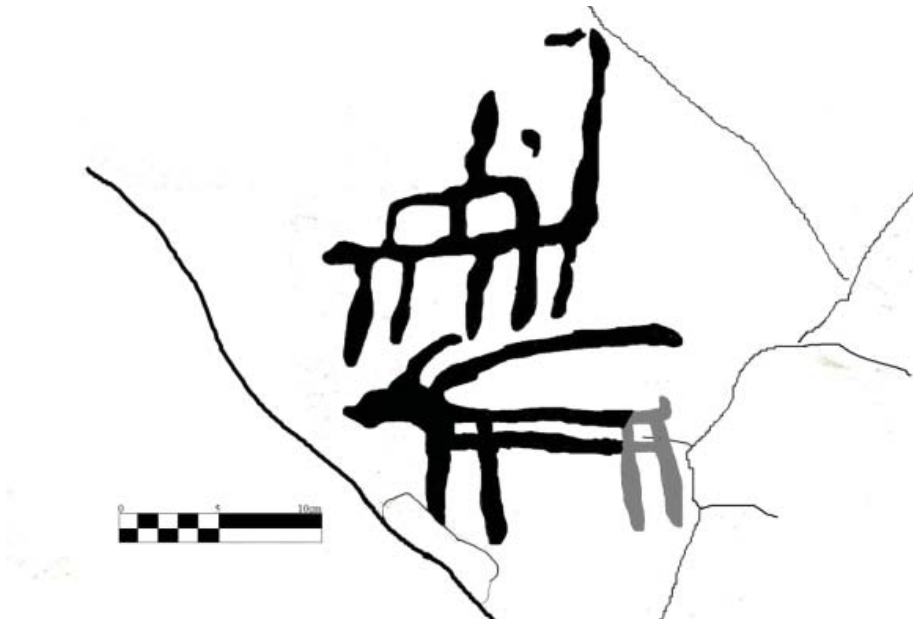
از آن روی اهمیت دارند که در کنار مسیری واقع شده‌اند که یکی از راه‌های فرعی راه ابریشم

کتاب‌نامه

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مرکزی، منتشر نشده.
۱۳۸۶، نگاهی به نقوش صخره‌ای فراهان (اراک)، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۴۶-۵۰.
فراهادی، مرتضی، ۱۳۷۴، موزه‌های در باد معرفی مجموعه عظیم سنگ‌نگاره‌های نویافته تیمره، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۷-۸: ۱۳-۶۱.
۱۳۷۷، موزه‌های در باد رساله‌ای در باب مردم‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
کریمی، فریبا، نگرشی نو به کنده نگاره‌های صخره‌ای ایران بر مطالعات میدانی، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۲۰-۳۵.
گاراژیان، عمران، لیلیا پاپلی یزدی، جلال عادل، ۱۳۸۰، نگاره‌های تازه کشف شده همیان لرستان ۱۳۷۹، نامه انسان‌شناسی ۲: ۸۴-۱۰۲.
روستایی، کوروش، ۱۳۸۶، معرفی نقوش صخره‌ای نویافته در کوه دختر رشم، دامغان، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۹۰-۹۵.
رفیع‌فر، جلال‌الدین، ۱۳۸۴، سنگ‌نگاره‌های ارسباران،

الف) فارسی

سازمان برنامه‌بودجه، ۱۳۸۵، توسعه و عمران شهرستان طارم، سیمای اقتصادی اجتماعی، استانداری زنجان.
اسدی، احمدعلی، ۱۳۸۶، اشکفت آهو: پناهگاهی صخره‌ای در شهرستان بستک (هرمزگان)، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۶۵-۷۱.
ایزدپناه، حمید، ۱۳۴۸، نقاشی‌های غار دوشه در لرستان، باستان‌شناسی و هنر ایران، شماره ۴: ۵۳-۵۷.
۱۳۴۸، نقاشی‌های پیش‌ازتاریخ در غارهای لرستان، باستان‌شناسی و هنر ایران، شماره ۳: ۶-۱۳.
۱۳۶۳، آثار باستانی و تاریخی لرستان ج ۱، تهران، آگاه.
بیگلری، فریدون، علیرضا مرادی بیستونی، فریدون جمشیدی، ۱۳۸۶، بررسی نقوش غار چشمه سهراب کرمانشاه، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۵۰-۵۵.
پوربخش‌نده، خسرو، ۱۳۷۶، گزارش بررسی و شناسایی بخش فراهان سفلی (شهرستان اراک)، آرشیو

تصویر ۱۷. طرح استیلیزه سوارکار و بز کوهی با بدن توخالی

صراف، محمدرحیم، ۱۳۷۶، نقوش حکاکی شده دره دیوین الوند همدان، گزارش‌های باستان‌شناسی (۱)، پژوهشگاه.

ملاصالحی، حکمت‌اله، محمد سعیدپور، آتوسا مؤمنی و محمد بهرام‌زاده، ۱۳۸۶، باستان‌شناسی صخره‌نگاره‌های جنوب کوهستانی استان قزوین (بررسی و مستندنگاری نقوش صخره‌ای محوطه‌های چلمبر، یازلی و قلیچ کندی)، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۳۵-۴۶.

محمودی، پدرام، ۱۳۷۳، تمدن مهاباد، تهران نشر هور: ۷۹-۸۰.

محمودی، سیروان، رحمت نادری، ۱۳۸۶، بررسی و مطالعه نقوش صخره‌ای خره‌هنجیران (مهاباد)، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۶۱-۶۵.

محمودی، سیروان، ۱۳۸۶، معرفی نقوش صخره‌ای سنگستون در فلات مرکزی ایران، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۸۵-۹۰.

نوراللهی، علی، ۱۳۹۱، بررسی باستان‌شناختی قلعه باج‌داغ (قلعه تشویر) شهرستان طارم، زنجان، باستان‌شناسی ایران، پیش‌شماره سوم، شوشتر: ۵۵-۷۷.

پژوهشکده مردم‌شناسی. تهران. ۱۳۸۰، هنر صخره‌ای در شمال غرب ایران، سنگ‌نگاره‌های هوراند (لقلقان)، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، حوزه شمال غرب به کوشش مسعود آذرنوش، تهران، سازمان میراث فرهنگی: ۱۱۱-۱۲۲.

۱۳۸۱، سنگ‌نگاره‌های سونگون (ارسباران)، نامه انسان‌شناسی، شماره اول: ۴۵-۷۵.

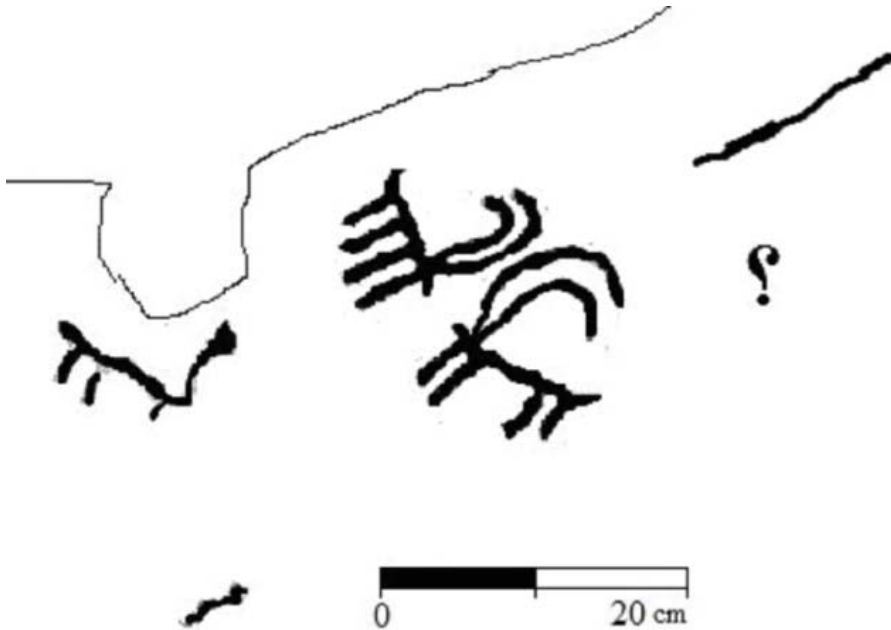
فرهادی، مرتضی، ۱۳۷۷، موزه‌هایی در باد، رساله‌ای در باب مردم‌شناسی هنر، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

خلعتبری، محمدرضا، ۱۳۸۳، کاوش‌های باستان‌شناسی در محوطه‌های باستانی تالش (مریان-تندوین)، تهران، انتشارات میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه). شهزادی، دینیار، ۱۳۷۶، سنگ‌نگاره‌های کوه ارنان یزد، گزارش‌های باستان‌شناسی، میراث فرهنگی کشور: ۱۳۳-۱۴۲.

شیدرنگ، سونیا، ۱۳۸۶، نقوش صخره‌ای میوله: نویافته‌ای در شمال کرمانشاه، باستان‌پژوهی دور جدید، شماره ۲: ۵۵-۶۱.

تصویر ۱۸. طرح سنگ‌نگاره آهویا غزال

تصویر ۱۹. سنگ‌نگاره دو بز کوهی در حال جنگیدن

تصویر ۲۰. بزکوهی نر همراه گله

شمالی (جربت و نرگسلوی علیا)، میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی، خراسان شمالی.
هورشید، شقایق، ۱۳۸۶، معرفی نقوش صخره‌ای شهریری (قلعه ارجق)، باستان‌پژوهی دوره جدید، شماره ۲: ۸۱-۸۵.

نوراللهی، علی، ۱۳۸۹، مستندسازی آثار باستانی روستای تشویر شهرستان طارم، زنجان، منتشر نشده.
نوراللهی، علی و سارا علی‌لو، ۱۳۸۹، هنر صخره‌ای در شمال غرب: سنگ‌نگاره‌های دواسب (گردی کوه) پائین کوه زنجان، فرهنگ زنجان: ۷۳-۱۰۳.
وحدتی، علی‌اکبر، ۱۳۸۹، بوم‌های سنگی، گزارش بررسی دو مجموعه هنر صخره‌ای در استان خراسان

ب) غیرفارسی

Lahafian, J. 2004. Petroglyphs of Kurdistan. *Rock Art Research* 21(1): 3-10.
McBurney C. B. M. 1969, On examination of Rock Paintings in the Kuh Dasht Area Bastan Chenassi va Honar-iran [Revue d'Archéologie et d'Art iraniens] 3: 7-8

Nikolai Spassov, Todor Stoytchev, 2004. The dromedary domestication problem: 3000 BC rock art evidence for the existence of wild One-humped camel in Central Arabia, *Historia naturalis bulgarica*, 16: 151-158.

“Contents”

Article

Iran-e Varjavand Shahin Aryamanesh	3
Light and Fire in Shahr-e Sokhteh Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi	5
Davahdashi Rock Relief in the Sefidrud (Qizil Ūzan) Taram City Ali Nourollahi	19
Parthian Kings Tiara- Numismatic Evidence and Some Aspects Arsacid Political Ideology Marek I. Olbrycht, Persian translated by Mohsen Saadati	36
Kartir, from Uphill to Descent Sorour Khorashadi & Seyed Mehdi Mousavi	61
Some Aspects of the Translation into Iranian Languages of the Works by Mani Enrico Morano, Persian translated by Behnam Ataei	79
Works of applied art from Kushan Bactria Jangar Ilyasov, Persian translated by Behzad Sedaghati	85
The Study of the Architectural and Decorative Features of Mahabad Central Mosque Hamid Norasi & Farid Ahmadzadeh	94
Dashkasan Temple of Viyar (Shirin & Farhad) and Rock Relief of the Human Face from the Village of Viyar, Soltaniyeh Ali Nourollahi	108
Recent Archaeological Investigations of Looting around the Minaret of Jam, Ghur Province Thomas, David & Gascoigne, Alison, Persian translated by Behzad Sedaghati	132

Commentaries

The Anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet Leila Makvandi	144
---	-----

Critique and Book Review

Review of Tepe Hissar Saeid Baghizadeh	156
Review of Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran Arshak Iravanian	160
Hittites in Asia Minor Shahin Aryamanesh	163

Obituary

Ehsan Yarshter, Olivier Leocont, Mohsen Abolghasemi, Yaddollah Samareh, Behrouz Hamrang Arshak Iravanian	165
--	-----

Reports

16 th Annual Symposium on the Iranian Archaeology	167
--	-----

English Section

On the eighty-sixth Anniversary of the find of the Persepolis Fortification Tablet Wouter F.M. Henkelman	3
--	---

ایران ورجاوند

○ ○ ○ ○ ○
| Iran-e Varjavand (Glorious Persia) |
| Persian Journal Of Iranain Studies |
| Vol. 1, No.1, Autumn & Winter 2019 |

Concessionaire, Manager in Charge
and Editor-in-chief:
| **Shahin Aryamanesh** |
Managing Editor: **Houshang Rostami**

 Tehran, Iran, Post box: 14515-569
 www.iranvarjavand.ir
 Iranvarjavand@hotmail.com
 +98 9395969466

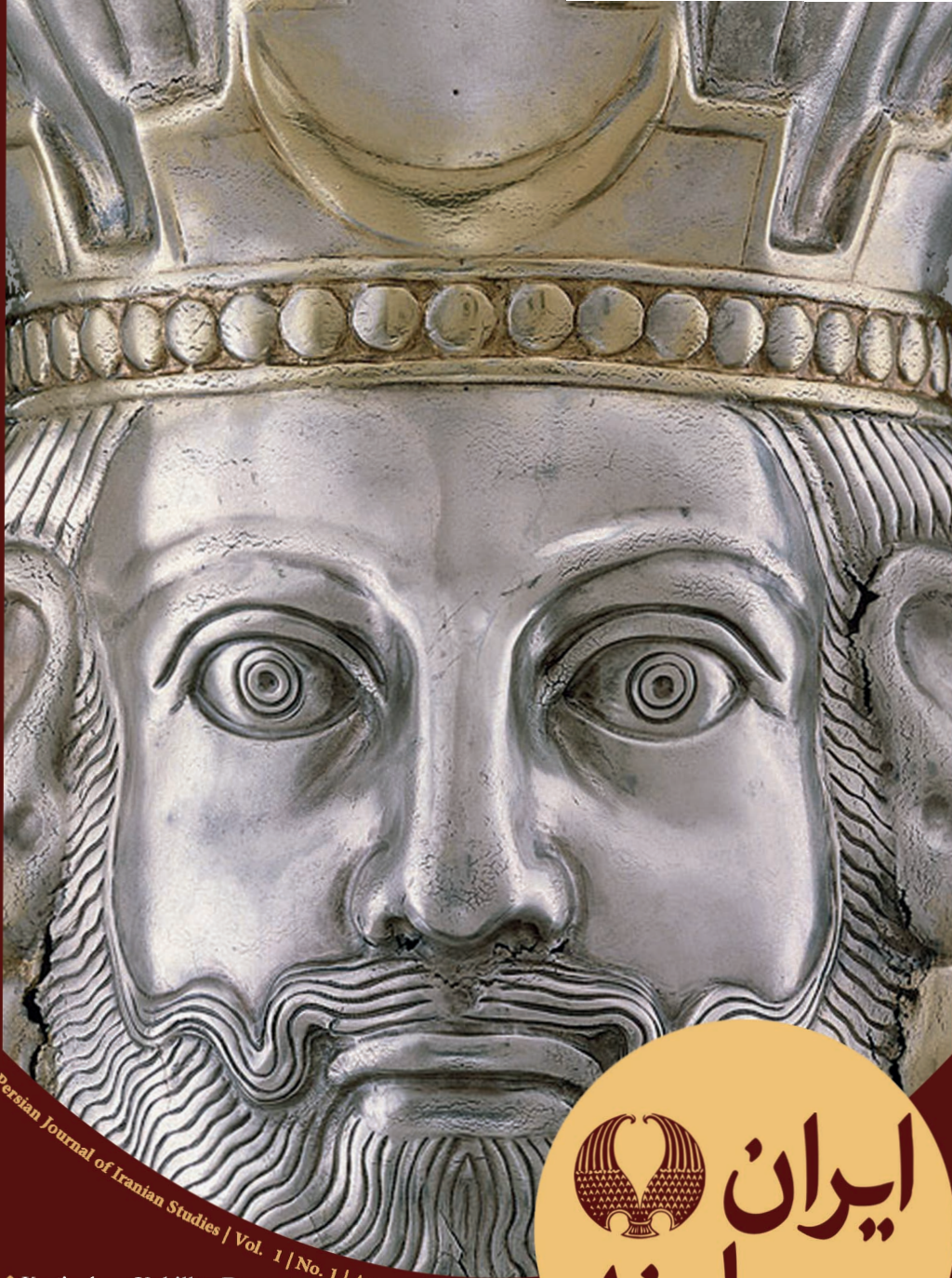
All rights reserved. No part of this
publication may be reproduced,
stored in a retrieval system or trans-
mitted in any form or by any means,
electronic, mechanical, photocopy-
ing, recording or otherwise, without
prior permission in writing, form the
publisher.

With Contributions by
| **Tissaphemes Archaeological Research Group** |

Persian Journal of Iranian Studies | Vol. 1 | No. 1 | Autumn & Winter 2019

ایران
ورجاوند
Iran-e Varjavand
(Glorious Persia)

- ◆ Kartir, from Uphill to Descent
- ◆ Light and Fire in Shahr-e Sokhteh
- ◆ Works of Applied Art from Kushan Bactria
- ◆ Davahdashi Rock Relief in the Sefidrud (Qizil Üzan) Taram City
- ◆ Some Aspects of the Translation into Iranian Languages of the Works by Mani
- ◆ The Study of the Architectural and Decorative Features of Mahabad Central Mosque
- ◆ Parthian Kings Tiara- Numismatic Evidence and Some Aspects Arsacid Political Ideology
- ◆ Recent Archaeological Investigations of Looting around the Minaret of Jam, Ghur Province
- ◆ Dashkasan Temple of Viyar & Rock Relief of the Human Face from the Village of Viyar, Soltaniyeh